

Rendkívül értékes kézikönyvet írt Szabó G. Zoltán és Szörényi László, talán fel sem tudjuk mérni e pillanatban, mennyire értékeset, a retorikai kutatások olyannyira hiányoznak irodalomelméleti tanulmányainkból. *Kis magyar retorikájuk* adósságtörlesztő, régtől hiányzó könyv, melyet stilisztikai kézikönyveink sohasem pótolhattak, hisz azok anyaga jórészt az ún. szó- és gondolatalakzatokra, legkifejezettebben pedig az ún. trópusokra korlátozódott; s különösen nem, ha valljuk, hogy e stilisztikai kézikönyvek anyaga elméleti újragondlásra, új megközelítésre vár.

A *Kis magyar retorika* (a továbbiakban KMR) szerzői *retorikát* írnak, tehát szándékosan *konzervatív* irodalomelméleti kézikönyvet; konzervatív, abban az értelemben, hogy maradéktalanul vállalják az antik retorikák több ezer éves hagyományait, tapasztalatát, azt megőrizni kívánják, s egyben beépíteni a mai irodalomelméleti gondolkodásunkba, műelemzéseinkbe. Ebben a törekvésükben Heinrich Lausbergnek a közelmúltban, a hatvanas években megjelent retorika könyvei segítik őket — példamutatóan. Nem hiszem, hogy bárki is kivetnivalót találhatna abban, hogy igen nagy mértékben támaszkodnak a nagy tekintélyű Lausberg retorikájára; őt követik könyvük felosztásában, legtöbbször a retorikai elemek/fogalmak értelmezésében, definiálásában is, bárha közvetlenül visszautalnak az antik (görög és latin) forrásokra is.

Mielőtt könyvüket ismertetném, egy félreértést szeretnék tisztázni. A KMR szerzői Lausbergre mint a *neoretorika* legnagyobb alakjára hivatkoznak, s ez bizony vita tárgya lehet. Nem Lausberg nagyságát illetően van vitám, hanem azzal, hogy vajon a neoretorika képviselőjének tekinthetjük-e őt. Szerintem: nem. Lausberg az antik retorikák nagy rendszerezője, s többször-többször továbbgondolója is, a neoretorika azonban más. Amikor a neoretorikára gondolunk, akkor elsősorban Dubois-ék, Genette-ék, tehát a francia irodalomtudósok munkáira gondolunk, valamint az angol és amerikai metaforaelméleti, illetve trópuselméleti kutatásokra, melyek immár könyvtárakat töltenek meg, s amelyek közös jellemzője, hogy Arisztotelész s a többi antik rétor meglátásait, még inkább: megfogalmazásait legtöbbször csak gondolkodásuk kiindulópontjaként használják fel, ha éppen nem vetik azt teljességgel el. S itt még csak nem is gondolok azokra a szükségletekre és arra a kihívásra, melyeket a modern irodalmi nyelvhasználat állít fel a retorikával szemben, minthogy az ilyen kutatások szinte elenyészőek; egy-egy irodalmi mű (legtöbbször vers) elemzésében lesznek érzékelhetőek a hagyományos retorikai elemek/fogalmak újragondolásának, újrafogalmazásának a szükségérezetei. Lausberget nem foglalkoztatják a modern irodalmi nyelv felvetette kérdések, s ez a kisebbik probléma, azt illetően, hogy neoretorikusnak tarthatjuk-e őt. Retorika könyveiben azonban nincs nyoma annak sem, hogy a retorika elemeit a modern jelentéseméleti alapokon kívánná megvizsgálni. Megismételném: Lausberg zseniálisan rendszerezi azt, amit az antik, a hagyományos retorikák felmutattak, egyeztetni eredményeiket, s rendszert alkotva átgondolja őket. Mégsem „új” retorika az övé, hanem ahogyan az *Elemente der literarischen Rhetorik* című könyve hatodik kiadásához írt előszavában olvassuk, az „iskola-grammatikához” hasonlóan, azzal párhuzamba állíthatóan egyféle „iskola-retorikát” („Schulrhetorik”) írt. Mindezzel nem Lausberg munkáinak a jelentőségét akarom kisebbíteni. Retorika könyvei nélkül könnyen elveszhetnének az antik retorikák „erdejében”, annál inkább, minthogy azok a fordítások hiánya,

másrészt nyelvtudásunk hiánya miatt jórészt hozzáférhetetlenek a számunkra. Lausberg műve tehát *alappműnek* számít mindannyiunk számára, akik a retorika kérdéseiben tájékozódni kívánunk, akik a retorika eredményeit esetleg más diszciplínák (elsősorban a *szövegnyelvészet*) keretében is hasznosítani kívánjuk.

A KMR szerzőit tehát nemcsak, hogy bírálat nem érheti, amiért Lausberg művéhez fordultak eligazításért, hanem inkább dicsérnünk kell bátorságukat s szellemi erőnlétüket, hogy az anyag rendszerezésében a Lausberg-i rendszert is újragondolták. Mégha, s ezt is még előzetesként szeretném elmondani, a KMR rendszerezése, miközben *áttekinthetővé* kívánja tenni a Lausberg-i rendszert, illetve a maguk rendszerét, rendszerezésük „világosságában” a retorikai elemek összetett viszonyrendszerét eléggé elszegényíti. Mindennek azonban ők is tudatában vannak. Ők hangsúlyozottan *kézikönyvet* akartak írni, melyet középiskolai tanárok, középiskolai tanulók s bölcsész egyetemisták haszonnal forgathatnak kezükben, mely segíti őket az irodalmi nyelvhasználat jobb értésében.

A KMR négy, egymástól elkülönülő fejezetből áll, melyek azonban szoros egységet alkotnak egymással. Az első fejezetben hat csoportba osztva, voltaképpen a retorika tudományának, valamint a retorika tárgyának a meghatározására törek-szenek. *A retorika tárgya és felosztása* című fejezetben Arisztotelész nyomán megkülönböztetik a három beszédfajtát, mellyel a retorika foglalkozik: 1. a *törvény-széki*, 2. a *tanácskozó*, 3. a *szemléltető beszédet*. Természetszerűen ez utóbbival foglalkoznak a legtöbbet, ugyanakkor kifejtésük érthetőségét erősíti, hogy minden beszédfajta-hoz a magyar irodalom szövegei közül választanak példát, bizonyítva ezzel nemcsak azt, hogy a magyar irodalom a maga történelmi folytonosságában az európai irodalmak, kultúra művészi eszköztárát a magáévé tudta sajátítani, hanem azt is, hogy irodalmi művek elemzésekor a retorikai elemek/alakzatok figyelembe-vétele nélkül az irodalomtörténet egy-egy adott mű kompozicionális megszervezettségéről és nyelvhasználatáról érdemben aligha beszélhet. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar irodalmi művekből vett példák, melyek szemléletessé teszik a retorikai elemek/alakzatok mibenlétét és működését, szerepük szerint ugyanolyan hangsúlyosak, mint az adott retorikai elemek definitorikus magyarázatai, s épp ezért túlmutatnak a pusztá illusztráció szerepkörén. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen módszer következetes vállalása a magyar irodalom alapos ismeretéről tanúskodik, s közvetve arra is rámutat, irodalomtudományunk felkészült arra, hogy részkatatá-sokat végezzen a magyar irodalom retorikájáról (pl.: korstílus, írói stílus stb. viz-szátalakor).

Valamelyest kifejtetlenül hat, amikor a szemléltető beszédfajták magyarázata után, minden bevezető nélkül „a szónoknak a műve megalkotásakor következő *kidolgozási fokokat*” sorolják fel a könyv szerzői. E kidolgozási fokok a következők: 1. *feltalálás (inventio)*, 2. *elrendezés (dispositio)*, 3. *kifejezés (elocutio)*, 4. *emléke-zés (memoria)*, 5. *előadás (pronuntiatio)*. Az emlékezéssel és az előadással a könyv szerzői nem foglalkoznak, miként Lausberg sem. Indoklásuk, melyet részben Laus-bergtől kölcsönöztek, mindenképpen helytálló.

Zavart keltő azonban, hogy a kidolgozási fokok tárgyalása előtt az *anyag tár-gyával*, az *ügyek* fajtaival, a *statusok* tanaival foglalkoznak. Én ezeket a részeket közvetlenül a beszédfajta tárgyalása után iktattam volna be, s valamivel részlete-zőbben vezettem volna be a beszéd (szónoklat, irodalmi szöveg stb.) „szónoki” ki-dolgozási fokait, melyek lényegében a KMR igazi tárgyai. Ezt igazolja az is, hogy az eddig tárgyaltak mind a bevezetésésként tudatosulnak, s a következő há-rom fejezet vállalkozik arra, hogy a „szűkebb értelemben vett retorika” (Lausberg)

elemeivel foglalkozzon, azokat feltárja, mégpedig a kidolgozás fokainak a sorrendjéhez, logikájához ragaszkodva.

A KMR második fejezete a *feltalálás (inventio)* felosztásával foglalkozik, nevezetesen 1. a *principium*, vagyis a kezdet, illetve bevezetés, 2. *narráció*, vagyis elbeszélés, 3. *egresszus*, vagyis kitérés, 4. *propositio*, vagyis részletezés, 5. *argumentáció*, vagyis bizonyítás, 6. *refutáció*, vagyis cáfolás s végül 7. *peroráció*, vagyis befejezés alakzatainak a tárgyalásával. E retorikai elemek magyarázatát egészében nagy tanulsággal olvashatjuk, világos és áttekinthető módon tárja fel egy-egy retorikai elem mibenlétét s funkcióját. Külön meg kell itt említeni a bizonyítás (argumentáció) fajait és eszközeit taglaló részt, mely úgy tűnik, Lausberg retorikájánál is körültekintőbben s rendszerezettebben kerül megvilágításra.

A könyv harmadik fejezetében az *elrendezés (dispositio)* fajait tárgyalja, igen röviden s jórészt Lausbergre hagyatkozva, mégis a vonzó áttekinthetőségre törekedve.

A negyedik fejezetet a *kifejezés (elocutio)* tárgyalásának szentelték a szerzők. „Az elocutio nem egyéb, mint az inventio során feltalált és a dispositio révén elrendezett gondolatok nyelvi megfogalmazása” — olvassuk az első, az eligazító mondatot (125). A fejezet felosztását pélrámutatónak tartom, akkor is, ha — úgy tűnik — itt térnek el leginkább Lausberg rendszerétől, és akkor is, ha a retorikában valamennyire is jártas olvasó e témakörök (*A fonológia alakzatai, A szintaktika alakzatai, A szemantika alakzatai*) részletesebb, ne mondjam, elmélyültebb feldolgozását igényelné. Különösen vonatkozik ez a szemantika alakzataira. „A szemantikai alakzatok közös sajátossága, hogy a szavak, kifejezések, mondatok elsődleges, szótári jelentése és a közvetett, a szövegösszefüggésből többnyire nyilvánvaló vagy kikövetkeztethető, (sokszor a voltaképpeni) jelentések között feszültséget teremtenek (...) Ezek a retorikai alakzatok az *immutatio*hoz tartoznak, s mint ilyenek, egy szót, kifejezést egy másik szóval, kifejezéssel helyettesítenek, s a helyettesítés jellege, minősége határozza meg az alakzat (itt többnyire trópus) fajtáját” (kiemelés a szerzőktől, 156). E helyes bevezető mondatokat azonban nem igazolja minden szemantikai alakzat, így például az új retorikusok által hangsúlyosan vizsgált hasonlat sem, mely egyébként, mint *viszonyítás* nem a szemantikai, hanem a szintaktikai alakzatok közé tartozik. Természetesen csak akkor, ha elfogadjuk az antik retorikák, s az őket továbbgondoló Lausberg nézeteit. A mai hasonlatkutatás különbséget tesz valódi viszonyításon alapuló hasonlatok és nem valódi viszonyításon alapuló hasonlatok között, s ez utóbbiakat a trópusok körében tárgyalja.

A KMR szerzői mindezzel nem foglalkoznak, a problémakutatásnak még azt a fokát sem érik el, mint amilyen Lausbergé, aki éles különbséget tesz az igazi hasonlat (valódi viszonyítás) és a metafora között, mely sohasem viszonyítás, hanem mindig *behelyettesítés*. Még kifejezettebb a hiányérzetem a *metafora* tárgyalását illetően. A KMR szerzői korrekten felmondják, amit az antik retorikák, elsősorban Arisztotelész tanítottak, valamint átveszik Lausberg fontos kiegészítését, a kérdés jelentéseméleti elmélyítésére azonban egyáltalán nem vállalkoznak. Komolyabb gondolkodó ma már véletlenül sem fogadja el, hogy a metafora „elliptikus hasonlat”. A mai magyar irodalomtudomány felől nézve is problematikusak e fejezetek, utalnék itt a Világirodalmi Lexikon *hasonlat*, illetve *metafora* szócikkére, az ott elmondottakra. Bármennyire is kézikönyvnek íródott a *Kis magyar retorika*, bármennyire is vállalja a nemes értelemben vett konzervativizmust, nem hunyhatja le szemét a már elért eredmények előtt. Nagy kár, hogy ez mégis bekövetkezett, nagy kár, hogy a KMR olvasói még csak nem is érzékelhetik, hogy e szemantikai alakza-

tok mibenlétének és funkcionálásának a magyarázata a mai irodalmi nyelvben nem tekinthető megoldottnak, hogy a nyitott kérdések sorával találjuk magunkat szemben, amikor értelmezni kívánjuk őket.

Hiányérzeteim ellenére ajánlom e könyvet mindenkinek, aki a magyar nyelven létrehozott szövegekkel foglalkozni kíván, akár irodalomtanárként, akár tanulóként. S hiányérzeteim ellenére osztatlan örömmel nyugtázzhatjuk: megíródott az első magyar retorikakönyv, higgyünk abban, hogy nem ez lesz az utolsó, s hogy ösztönzőleg hat majd a neoretorikai kutatásokra is.

Danyi Magdolna

Irodalom

Bartók István, *IrtórtKözl.* XCIII. (1989.) 5—6. 713—715.

Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 235 p. (A tanítás problémái)

Az alsó tagozatos oktatás-nevelés feladata a legfontosabb képességek kialakítása és fejlesztése: ez az anyanyelvi nevelés vonatkozásában a spontán beszéd fejlesztése mellett az olvasás, írás megtanítását, az írásbeli szövegalkotás (fogalmazás) képességének kialakítását, a szövegek megértésének fejlesztését jelenti. Mindez alapozó jellegű: a kommunikációs készség megléte és színvonala minden további tanulás alapja. Az írásbeli kifejezőképesség fejlesztése az alsó tagozatban legalább annyira nehéz feladat, mint amennyire nagy fontosságú, s eredményessége sokszor nincs arányban a tanító (és a gyermek) belefektetett munkájával, erőfeszítésével.

Kernya Róza gazdag tartalmú, a gyakorlati munkához hasznos tanácsokat adó könyvének tanulmányozása igazi továbbképzés a gyakorló pedagógusoknak. Hiányzik a gondolkodáslélektani és szövegtani alapokra támaszkodó tantárgy-pedagógia — állapítja meg, s kiindulása ennek megfelelően pedagógiai.

Az a tanítói szemlélet- és magatartásváltozás a fogalmazástanításban, amit könyve tükröz, igen fontos: a *javító* pedagógus magatartását felváltja az *olvasó*, a *befogadó*, a *kommunikációs folyamatban részt vállaló ember* magatartása. Ehhez azonban a *tanulónak* is fel kell nőnie kommunikációs partnerré: erősíteni kell *közlési tudatát*. Ez azt a kívánalmat jelenti, hogy a tanuló az olvasó számára formálja a szövegét.

A kommunikációs képességek szem előtt tartása mindvégig jelen van a könyv szemléletében, alapállásában, s ez így helyes, hiszen a többi alapképesség a kommunikációs képességekre épül. Közülük az *írásbeli szövegalkotás* képessége a legbonyolultabb, hiszen meg kell előznie több egyéb képesség kifejlődésének: ilyenek a beszéd, beszédértés, olvasás, írástechnika, a helyesírás képessége, a nyelvi részegységek alkotásának képessége. Ezek azonban nem önmagukban értékesek: jelzik a gondolkodási képességek szintjét, kifejezik a személyiség tartalmakat.

Kernya Róza így látva és válaszolva a problémakört, módszerének kialakításához